

je le mogoče, popraviti. Prav tako je drugo vprašanje, ali smo komunisti docela upravičili množično in večinsko soglasje in podporo slovenskega ljudstva v povojnem razvoju? Toda ne prej omenjene napake, krivice in nasilje, ne morebitni negativni odgovor na drugo vprašanje ne morejo ne zanikati ne zmanjšati najgloblje upravičenosti (legitimnosti) boja slovenskega ljudstva pod vodstvom KPS za svojo nacionalno in socialno osvoboditev. Prav tako tega ne morejo spremeniti poskusi belogardistične in vsakršne druge emigracije, da bi svoje narodno izdajstvo in svoja hudodelstva opravičili in upravičili z državljansko vojno. Z njihove strani vsiljena državljanska in bratomorna vojna je bila v vsakem pogledu nelegitima – kot narodno izdajstvo, kot manjšinska kontrarevolucija, kot hudodelstvo zoper človečnost in kot vojno hudodelstvo.

3. Ko že govorimo o kolaboracionizmu, bi se mi zdelo zelo zanimivo razmišljati tudi o dogodkih v državah vzhodne Evrope ob koncu vojne in po njej. Najbrže ne bo veliko dvoma, da so sovjetske armade z ozemelj Poljske, Češkoslovaške, Madžarske, Romunije in Bolgarije pregnale nemškega okupatorja in nadomestile s svojo okupacijo, za ozemlje današnje DDR pa je bila to sploh samo okupacija. Drugače kot v Jugoslaviji: zmaga nad nemškim okupatorjem torej ni bila samo osvoboditev in uvajanje nove družbene ureditve je potekalo »na bajonetih sovjetske armade«, ne pa ob množični in večinski podpori tam živečih ljudstev. Kako naj bi sodili o tem in o tovrstni kolaboraciji, ne vem. Vprašanje sem samo navrgel, saj o njem do zdaj še nisem razmišljal.

MILAN ŽEVART

Kolaboracija – posebnosti na Štajerskem

To, kar je Boris Mlakar zapisal v zvezi z belo in plavo gardo ter domobranstvom na Štajerskem in Gorenjskem (20. stoletje je rodilo kolaboracijo, Delo, 4. maj 1985), je točna ugotovitev. Seveda je bilo pomembno, da sta bili belogardistična in plavogardistična dejavnost do jeseni 1943 v glavnem omejeni na tisti del Slovenije, ki ga je aprila 1941 dobila Italija. V tem je bila slabost tistih sil, ki so nasprotovale Osvobodilni fronti slovenskega naroda in osvobodilnemu boju pod vodstvom Komunistične partije Slovenije. Če upoštevamo celotna dogajanja, lahko za Štajersko trdimo, da si slovenski nasprotniki osvobodilnega boja v tej pokrajini niso mogli ustvariti kakšnih pomembnejših pozicij. To velja za ves čas okupacije in narodnoosvobodilnega boja. Bila so sicer prizadevanja, da bi organizirali belogardistično dejavnost (šlo je zlasti za poskuse iz Ljubljane), ki pa niso bila uspešna.

Od sredine leta 1943, ko je začel izdajati glasilo Kri in zemlja, je pričel

v delu Slovenskih goric in Dravskega polja razpredati četniško organizacijo Jože Melaher-Zmagoslav. V začetku leta 1945 je Melaher na gradu Vurberk sklenil sporazum z okupatorjem in proti koncu vojne le okreпил svojo enoto. V celotnem sklopu dogajanj na Štajerskem pa Melaherjevi četniki niso dosti pomenili. Omejeni so bili na razmeroma majhno območje in še tam niso bili, če izvzamemo njihovo ožjo bazo pri Malečniku, prevladujoča sila.

Konec 1943 in v začetku 1944 je vodstvo osvobodilnega gibanja na Štajerskem močno opozarjalo na plavogardistično nevarnost in ocenilo, da je precejšen del vzhodne Štajerske pod vplivom plavogardističnih organizatorjev. Le-ti naj bi širili svojo mrežo v Slovenskih goricah, na Dravskem in Ptujskem polju in v Prlekiji. Poročila o četnikih na območju Donačke gore in v hribih okrog Šentjurja pri Celju so bila povsem napačna. Ocena o obsegu plavogardistične nevarnosti ni bila v skladu z dejanskimi razmerami. Negativne posledice pretirane dejavnosti v boju proti plavi gardi pa so vendarle bile časovno in območno omejene.

Če upoštevamo vse poskuse organiziranja bele in plave garde in dejanski obseg njunega delovanja, lahko trdimo, da je ena od pomembnih značilnosti narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem to, da tam ni bilo kakšne pomembnejše organizacije ali vojaške formacije slovenske reakcije oziroma slovenskih nasprotnikov osvobodilnega gibanja. Na Štajerskem okupator tudi po letu 1943 ni skušal uveljavljati domobranstva, dopustil pa ga je v gorenjskem predelu 4. operativne cone NOV in POS. Navedeno pa ne pomeni, da zlasti v začetku okupacije ni bilo sodelovanja dela prebivalstva z okupatorjem. Po zlomu stare Jugoslavije je nacistični demagogiji nasedlo precej ljudi – več, kot jih je zmogla pridobiti nacistična propaganda pred napadom na Jugoslavijo. K temu je pripomoglo razočaranje, ki je sledilo hitremu zlomu stare Jugoslavije. Z okupatorjem je sodelovala velika večina domačih Nemcem, ki so podlegli nacističnemu vplivu že pred napadom na Jugoslavijo in so aprila 1941 navdušeno pozdravili nemške čete. Za okupatorja pa so bili tudi taki, ki so bili Slovenci, vendar so se iz raznih vzrokov vsaj za nekaj časa opredelili za okupatorja. Okupatorjeve pristaše, ki so bili po rodu Slovenci, so ljudje označevali za nemčurje.

Omenjena značilnost narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem je bila v precejšnji meri posledica okupacijskega sistema oziroma ciljev nacističnega okupatorja in ukrepov, ki so jih nacisti takoj začeli izvajati za uresničitev svojih namenov. Okupacija je pomenila v tistem delu Slovenije, ki ga je aprila 1941 dobila Nemčija in si ga nameravala priključiti, veliko zarezo, večjo kot v večini drugih jugoslovanskih pokrajin. Nacisti so obravnavali tisti del Slovenije, ki so ga okupirali, kot del svojega rajha, četudi formalne priključitve ni bilo. Slovensko Štajersko so nacisti hoteli ponemčiti v izjemno kratkem času in zato sploh niso predvidevali kolaboracije s predstavniki prejšnjih oblasti ali s kakšno slovensko organizacijo. Okupator je takoj po zasedbi začel odpravljati, razpuščati in uničevati vse,

kar je bilo slovensko in jugoslovansko, in to od oblastnega aparata in organizacij, društev in zvez, do šolstva in slovenske kulturne dediščine. Razpuščena so bila tudi društva, ki so potem pod novim imenom in novim vodstvom ter vključena v štajerske in rajhovske zveze delovala še naprej. To velja predvsem za gasilska društva in v določeni meri za podružnice sadjarskega in vrtnarskega društva.

Deportacije Slovencev in drugi ukrepi so močno prizadeli tudi organizacijo katoliške cerkve oziroma njene škofije s sedežem v Mariboru. Nacisti so bili prepričani, da je duhovščina imela vodilno vlogo pri širjenju in utrjevanju slovenske narodne zavesti na Spodnjem Štajerskem. Tako mnenje o vlogi duhovnikov se je izoblikovalo pri nemških nacionalistih že v času narodnostnih bojev v habsburški monarhiji. Nacisti so menili, da bi duhovščina ovirala ponemčevalni proces in zato so pri aretacijah in izganjanju Slovencev med prvimi zajeli tudi duhovščino. Ukrepom proti duhovščini se niso hoteli odreči, kljub temu, da so predvidevali negativne posledice izгона večine duhovščine. Skušali pa so nacisti na razne načine in zlasti s propagandno dejavnostjo kar se da zmanjšati nejevoljo prebivalstva zaradi aretacij. Med drugim so izdali tole navodilo: »Treba je paziti, da se razpoloženje prebivalstva zaradi izгона duhovščine ne bo poslabšalo. Politika do cerkve mora biti taka, da bo le-ta postala tujek v narodnem telesu«. Okupator pa je iz širših političnih razlogov zavrnil pobudo »Volksdeutscherjev« za ustanovitev posebne nemške cerkve na Spodnjem Štajerskem.

Izgon duhovnikov je skupaj z drugimi ponemčevalnimi ukrepi pri velikem delu prebivalstva vzbudil le nejevoljo. S tem v zvezi naj omenimo, da je komunist Oto Mader iz Škal pri Velenju novembra 1941 zapisal: »Slovensko inteligenco so takoj pozaprli in duhovščino. Ravno s tem pa so si začeli jamo kopati, ker so tudi klerikalci prišli na našo stran.« Mader je vsekakor poenostavil problematiko, a delno je njegova trditev ustrezna.

Nacistični okupator je v zvezi s svojimi ponemčevalnimi nameni hotel kar najhitreje odstraniti slovenski vodilni sloj in vzpostaviti nemškega. Nacisti so govorili o »Neuaufbau einer deutschen Führerschichte«. Dogajanja pa so potekala drugače, kot si je zamislil okupator.

Na odnos prebivalstva do okupatorjev so do določene mere in zlasti v začetku okupacije vplivali tudi njegovi gospodarski ukrepi. Ko je dr. Manfred Straka v svojem delu *Untersteiermark unvergessene Heimat* (Graz 1965) obravnaval razpoloženje prebivalstva na Spodnjem Štajerskem po nemški zasedbi, je trdil, da so na razpoloženja vplivali gospodarski ukrepi nove oblasti. Po Straki je bil namreč na Spodnjem Štajerskem izveden hiter prehod iz mirnodobskega gospodarstva z obiljem dobrin v vojno gospodarstvo z raznimi omejitvami. Te omejitve, trdi Straka, so pri prebivalstvu povzročile občutek o močnem poslabšanju življenjskih razmer in zmanjšale njegovo navdušenje za Nemčijo. Dovolj je dokazov, da Strakova trditev velja le v tem smislu, da so omejitve zbudile slabo voljo pri ozkem krogu prebivalstva. V celoti pa je bilo tako, da so nekateri

okupatorjevi ukrepi na gospodarskem področju – številni so bili izvedeni iz vojnogospodarskih in vojaških razlogov – za nekaj časa okrepili uspehe nacistične demagogije, ker so se nekaterim delom prebivalstva izboljšale življenjske razmere (npr. viničarjem). Prišlo je do tega, da so nemški kapitalisti in veleposestniki in tisti, ki so jih le-ti izkoriščali, videli v Hitlerju odrešenika.

Nacisti so računali, da jim bo tudi zaradi gospodarskih ukrepov uspelo pridobiti kmete na svojo stran. Na splošno velja, da jim to ni uspelo in da zlasti trdnejši srednji kmetje niso bili dostopni za nacistično propagando. Na njihovo obnašanje so kmalu začeli odločilno vplivati okupatorjevi ukrepi zunaj gospodarskega območja. Naj s tem v zvezi omenimo, da je partijski svet 14. udarne divizije NOV in POJ marca 1944 poročal, da je bilo vodstvo divizije presenečeno nad zavednostjo prebivalstva in da so tam, kjer je divizija bila, trdnejši kmetje najbolj zavedni in najbolj naklonjeni NOB.

Na odnos slovenskega prebivalstva do okupatorja so torej v prvih mesecih vplivali predvsem okupatorjevi ponemčevalni ukrepi in začetek narodnoosvobodilnega boja, potem pa odločilno razmah tega boja. Zaradi spremenjenih razmer so bile možnosti za delovanje domačih oziroma slovenskih reakcionarnih formacij izredno majhne. Pri tem je treba upoštevati, da je okupator na Štajerskem v bistvu vztrajal pri okupacijski politiki, ki jo je začel izvajati leta 1941.

Če upoštevamo celotno dogajanje, je bila pomembna tudi ustrezna politika KPS, pri čemer je njeno vodstvo upoštevalo izkušnje z belo gardo na Dolenjskem in Notranjskem in med drugim nastopilo proti pojavom sektaštva. Partijski komite 14. divizije pa je maja 1944 ob neki nepravilnosti ostro nastopil proti njej in poudaril, da se na Štajerskem ne smejo ponavljati napake, ki so se leta 1942 dogodile v Suhi krajini. Ko je pokrajinsko vodstvo osvobodilnega gibanja v času največjega razmaha narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem leta 1944 poročalo, da osvobodilno gibanje ni diferencirano, je od vodstva slovenskega narodnoosvobodilnega boja dobilo odgovor, naj ne izvaja diferenciacije, ker bi s tem ustvarjalo belo gardo. Navedena posebnost NOB na Štajerskem je med drugim omogočila, da je IV. operativna cona v letu 1944 poslala na območje VII. korpusa oziroma na Dolenjsko okrog 800 novih borcev.

Z dr. Tonetom Ferencem sva zapisala (Nekatere značilnosti in posebnosti fašistične okupacije ter narodnoosvobodilnega boja in revolucije na slovenskem Štajerskem, ČZN¹ – nova vrsta 15, št. 1–2, Maribor 1979, str. 459), da je imel narodnoosvobodilni boj na Štajerskem vseskozi močan narodnoosvobodilni značaj, revolucionarne prvine tega boja pa so se izražale predvsem v vodilni vlogi KPS, v prehajanju množic na napredne pozicije, v odločujoči udeležbi delavcev in kmetov v osvobodilnem boju, v razvijanju ljudske oblasti itd. V takih razmerah se je torej zunanja

¹ Časopis za zgodovino in narodopisje.

diferenciacija množic izražala predvsem v opredelitvi: ali za narodnoosvobodilno gibanje ali za okupatorja.

Na koncu naj v zvezi s tem, da so nekateri pisци označevali Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze za kvislinško formacijo, povem še tole. Vermašaft je bil povsem okupatorjeva tvorba. Okupator jo je organiziral kot polvojaško organizacijo v okviru Štajerske domovinske zveze neposredno sam in v skladu s svojo ponemčevalno politiko. Njegovi voditelji so bili domači in priseljeni Nemci. Prvotna naloga vermašafta je bila vzgoja njegovih članov v duhu nacističnih idej, ponemčevanje v njegovem okviru in njegovo sodelovanje pri izvajanju ponemčevanja ter urjenje v vojaških veščinah. Že konec avgusta 1941 pa je zaradi narodnoosvobodilnega gibanja poveljnik redarstvene policije Alpenlad sporazumno s šefom civilne uprave na Spodnjem Štajerskem odredil, da lahko vermani sodelujejo z nemško eksekutivo v akcijah proti partizanom. Nacisti so imeli razne težave z vermašaftom, ker je bila večina njegovih pripadnikov prisilno vključena vanj. Marca 1942 je vodja vermanskega Sturm 42, ki je sodil v okvir Standarte Celje-zahod, spraševal, kaj naj napravi s tistimi vermani, ki so bili avgusta 1941 odpeljani v koncentracijsko taborišče, nato pa izpuščeni. Septembra 1942 pa je vodja omenjene Standarte poročal za 42. Sturm, da je bilo zaradi sodelovanja z NOB ustreljenih 13 vermanov Sturm.

Določeni krogi in predvsem urad komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem v vermašaftu niso videli nekaj zanesljivega in so si prizadevali za njegovo ukinitvev. Velik razkroj vermašafta v času največjega razmaha NOB na Štajerskem je take ocene potrdil. Navedeno pa seveda ne pomeni, da nekatere vermanske enote in posamezni vermani niso bile zagrizeni nasprotniki narodnoosvobodilnih enot.²

BOGO GRAFENAUER

Zgodovinski vidiki kolaboracionizma

Nisem specialist za obdobje, o katerem govorimo, in zaradi tega tudi nisem mislil govoriti o njem. Oglušam se zaradi nekaterih sporočil v današnji razpravi. Najprej morem reči, kako sem doživel svet, o katerem govorimo.

Kolaboracionizma ni mogoče opravičiti. Posebej ne pri Slovencih, ki smo bili kot eden izmed redkih narodov v drugi svetovni vojni od obeh

² Pri pripravi tega diskusijskega prispevka sem poleg že omenjene razprave (Tone Ferenc in Milan Ževart: Nekateri značilnosti in posebnosti fašistične okupacije ter narodnoosvobodilnega boja in revolucije na slovenskem Štajerskem) uporabljal predvsem še deli: Milan Ževart: Narodnoosvobodilni boj v Saleški dolini, Ljubljana 1977, in Miroslav Stiplovec: Šlandrova brigada, Ljubljana, Maribor 1971.